

УДК 72.04:623.1(477.43-21Кам'янець-Подільський)

Валентин Пагор,
науковий співробітник,
Національний історико-архітектурний заповідник
«Кам'янець»

Анна Кулішова,
заввідділом реставрації та реабілітації пам'яток,
Національний історико-архітектурний заповідник
«Кам'янець»

АРХІТЕКТУРНО-ДЕКОРАТИВНЕ ОЗДОБЛЕННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ФОРТЕЦІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ЗБЕРЕЖЕННЯ

У статті охарактеризовано результати інвентаризації збережених зразків геральдичного декору та епіграфіки Кам'янець-Подільської фортеці. Розглянуто особливості використання геральдичної та епіграфічної символіки. Описано змістову складову і технічний стан збережених елементів згідно визначеної форми – інвентарних карток. Розглянуто перспективи подальших досліджень і проведення консерваційно-реставраційних робіт.

Ключові слова: башти, геральдика, епіграфіка, реставрація, технічний стан, фортеця.

Фортеця в Кам'янці-Подільському – одна із найвідоміших пам'яток оборонного зодчества України, що відображає багатовікову еволюцію міліарних будівельних технологій з використанням архітектурно-декоративних елементів. В середині 40-50-х рр. ХХ ст. проведені перші науково-реставраційні дослідження, зафіксовано технічний стан архітектурно-декоративних елементів пам'ятки (Встречи-калькуляции, арк.1-8; Говденко, Лопушинская 1966; Осетрова 2011; Осетрова 2014; Акт обстеження... 1944).

Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2024 р. № 645 затверджено перелік об'єктів національного значення, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. До цього переліку увійшла Фортеця в складі 12 башт та оборонних мурів (Постанова 2024).

Визначення хронології будівництва та належності до архітектурного стилю стала підготовка облікової документації на пам'ятку з проведенням інвентаризації декоративних елементів (див. Додатки). Дослідження засвідчують, що декоративні елементи мають репрезентативний геральдичний характер: утверджують статус фундаторів – Папа Юлій II, фіксують патронат єпископів і відображають тісні культурні зв'язки Поділля з європейськими традиціями. Збережені написи латинською мовою є важливими епіграфічними свідченнями – датування споруди, визначення будівничих та фундаторів, зокрема башти Чорної – Іюба Претфуса, Башти Рожанки – Креслова єпископа Владислава (Облікова документація 2025). На північно-західній стіні башти Чорної збережено викарбувані міліарні елементи – ядра, що підкреслюють потужність стін фортеці. Епіграфічне оздоблення виступає ключовим чинником у процесі ідентифікації, датування та атрибуції архітектурних пам'яток. Такі тексти містять унікальні дані, які нерідко відсутні в письмових архівних джерелах: імена, дати, події чи обставини, пов'язані з спорудженням чи перебудовою окремих башт. Натомість геральдика, як допоміжна історична дисципліна, дозволяє встановити осіб, роди або інституції, причетні до спорудження або реконструкції окремих башт (герби «Кораб», «Абданк», «Делла Ровере»). Наприклад, Катерина Липа вказує, що у 1450 р. Папа Юлій II, відомий фінансуванням монументальних творів Рафаеля й Мікеланджело, пожертвував значні кошти на будівництво оборонних споруд Кам'янця-Подільського, в тому числі на башту розраховану на використання гармат – Папську (Липа 2009, с. 43).

Одним з напрямків роботи є визначення технічного стану декоративного оздоблення споруд Кам'янець-Подільської фортеці яке представлено порталами, обрамленнями бійниць, вікон, карнизами та горгульями викладеними з білокам'яного тесаного каменю. Частина

цих елементів перебуває у незадовільному стані – спостерігаються вивітрювання, тріщини, сколи, втрати рельєфності та фактури каменю. Найбільш цінні елементи геральдики містять сліди прогресуючих руйнувань внаслідок впливу агресивних середовища: розшарування, вивітрювання та біоураження, що свідчить про тривалу дію атмосферних чинників. Окремі з них пошкоджені. Наприклад, поверхня плити з гербом «Абданк» містить ймовірні сліди влучання куль. Про це свідчать характерні округлі заглиблення та сколи.

Питання збереження декоративних елементів вимагає комплексного науково-реставраційного підходу [Перспективна програма, арк. 23-24]. Першочерговим є комплексний аналіз чинників, що безпосередньо впливають на структуру каменю-вапняку. Сучасні підходи до збереження декоративних елементів на пам'ятках архітектури поєднують традиційні реставраційні методи з інноваційними технологіями. Насамперед, застосовується принцип мінімального втручання, коли реставратори прагнуть зберегти автентичний матеріал без заміни оригінальних фрагментів. Використовуються науково обґрунтовані методи консервації, лазерне очищення, мікробіологічний контроль та сучасні реставраційні матеріали для зміцнення поверхонь. Важливою тенденцією є цифрова фіксація декоративних елементів – 3D-сканування та фотограмметрія, котрі дозволяють досліджувати, документувати та відтворювати втрачені деталі.

Згідно чинного законодавства, всі роботи мають проводитися лише після погодження з Центральним органом охорони та виготовлення науково-проектної документації. До виконання робіт необхідно залучати сертифікованих фахівців вузької кваліфікації: архітекторів, реставраторів, технологів.

З огляду на постійний вплив атмосферних чинників і загрозу руйнування необхідно своєчасно проводити моніторинг технічного стану та забезпечувати збереження геральдичного та епіграфічного декору.

ЛІТЕРАТУРА

- Акт обстеження пам'яток архітектури м. Кам'янця-Подільського 1944 р. Фонди НІАЗ «Кам'янець», науково-технічний архів, інв. № 208. 20 арк.
- Встречи-калькуляции на составление проектов реставрации памятников архитектуры г. Каменец-Подольского (17 сентября 1946 – 14 июля 1947 гг.). Держархів Хмельницької області, ф.р. 3504, оп.1, спр. 2, арк. 1-8.
- Говденко, Г., Лопушинская, Е. 1966. Обмерные чертежи сооружений основного ядра Каменец-Подольской крепости с условным нанесением на них разрушений архитектурно-конструктивных элементов. Киев.
- Липа, К. А. 2009. Величне тло для подвигів. Архітектура у літературі та фольклорі XVI-XVIII. Київ: Наш час.
- Облікова документація «Башта Чорна №1, XV ст.» [розробник: НІАЗ «Кам'янець»], 2025. Фонди НІАЗ «Кам'янець», науково-технічний архів, шифр № 82/354, 45 арк.
- Осетрова, Г. О. 2011. Герби в пам'ятках архітектури Кам'янця. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006».
- Осетрова, Г. О. 2014. Латинські написи в пам'ятках архітектури Кам'янця. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006».
- Перспективна програма консерваційних і реставраційних робіт по комплексу Старого й Нового замків у м. Кам'янці-Подільському. Фонди НІАЗ «Кам'янець», науково-технічний архів, інв. №3885, арк.23-24.
- Постанова Кабінету міністрів України від 4 червня 2024 р. «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [online] 2024. База даних «Законодавство України» ВРУ. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/645-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.10.2025 р.).

Valentyn Pahor,
PhD, Researcher,
National Historical and Architectural Preserve «Kamyanets»

Anna Kulishova,
Head of the Department of Restoration and
Rehabilitation of Monuments,
National Historical and Architectural Preserve «Kamyanets»

ARCHITECTURAL AND DECORATIVE EMBELLISHMENTS OF THE KAMIANETS-PODILSKYI FORTRESS: CURRENT CONDITION AND PRESERVATION

The article describes the results of the inventory of preserved samples of heraldic decor and epigraphy of the Kamianets-Podilskyi Castle – an architectural monument of national significance included in the State Register of Immovable Monuments of Ukraine. The peculiarities of using heraldic and epigraphic symbolism are considered. The meaningful component and technical condition of the preserved elements are described according to the defined form – inventory cards. It has been established that the decorative elements, particularly the Latin inscriptions and coats of arms («Korab», «Abdank», «Della Rovere»), are of high historical value. They serve as key evidence for dating individual towers and identifying builders or founders. Special attention is paid to the unsatisfactory technical condition of the stone decoration, which requires a complex scientific restoration approach, including monitoring, digital fixation, and modern conservation methods. In particular, the prospects for further research and the implementation of conservation and restoration works are considered.

Keywords: towers, heraldry, epigraphy, restoration, technical condition, fortress.

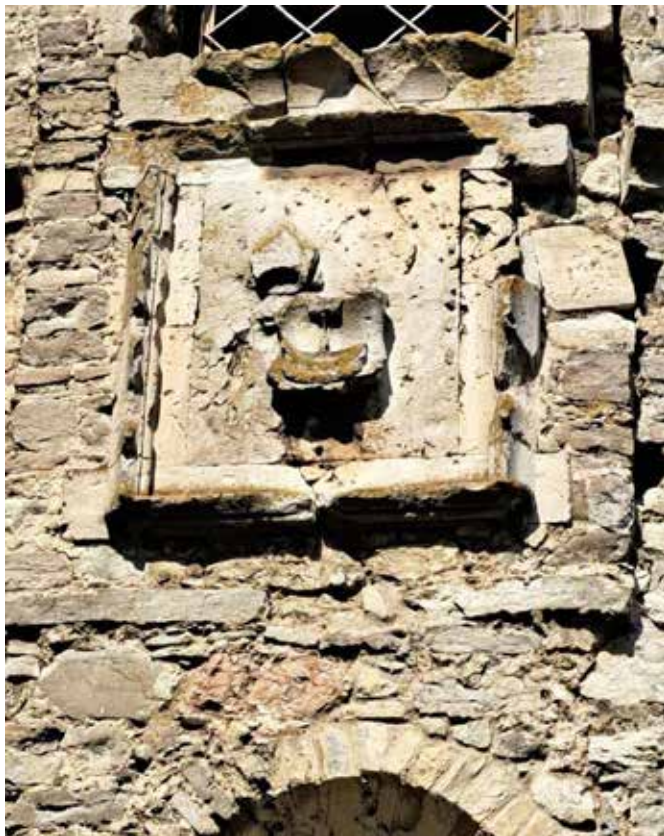
ДОДАТКИ

Інвентарна картка № 1

Фото декоративного оздоблення 	Назва, вид, категорія обліку пам'ятки <i>Башта Чорна №1</i>, архітектура, національного значення Дата побудови XV ст. Охоронний номер охоронний № 220073/2 Декоративне оздоблення На східному фасаді у рівні між другим і третім ярусами встановлена кам'яна плита, прикрашена карнизною полицкою з коротким латинським написом: 1544 / DEUS / TIBI SOLI GLORIA / IOB PRAETFUES / ARCHITECTOR, що означає дату спорудження башти та її будівничого: «1544 / Боже / тобі одному слава / Іоб Претфус / Архітектор».
---	---

Інвентарна картка № 2

Фото декоративного оздоблення

**Назва, вид,
категорія обліку пам'ятки**
Башта Ляницькоронська №2,
архітектура, національного значення

Дата побудови
XV ст.

Охоронний номер
охоронний № 220073/3

Декоративне оздоблення

Східний бік вежі підкреслений трьома віконними прорізами на одній вертикальній осі та винесеним входом у північний ярус. Прорізи оздоблені білокам'яними порталами, вікно над входом у профільованому обрамуванні, під ним вмонтована білокам'яна різьблена плита з гербом «Кораб». Рельєф плити в значному ступені втрачений. По центру плити виступає щит герба «Кораб»: щит дещо пошкоджений по краях, на полі щита зображений човен і башта. Над щитом зліва — католицька митра. Навколо, на полі плити, присутні сліди втраченого різьблення. Профільована рамка, що обрамлює плиту, також значно втратила свій профіль, але всі її деталі збереглися. Збережений фрагмент однієї гаргулі (водомету) в готичному стилі. Лоток водомету — тулуб гаргулі — підтримується кронштейнами у вигляді лап з пазурами. Завершення водомету — голова гаргулі — втрачена (збита).

Інвентарна картка № 3

Фото декоративного оздоблення

**Назва, вид,
категорія обліку пам'ятки**
Башта Рожанка №4,
архітектура,
національного значення

Дата побудови
XV ст.

Охоронний номер
охоронний № 220073/5

Декоративне оздоблення

На східному фасаді третього ярусу прямокутне вікно з білокам'яним ренесансного характеру облямуванням над яким вмуровано білокам'яну плиту, розміром 122x108 см. Прямокутна плита завершується профільованим карнизом. У шести рядках плити міститься рельєфна інскрипція на латинській мові: «TURRIS CRESLAI EPI VLADISLAVI - ENSIS HVSUS CASTRI FUNDATORIS IMPENSIS EST FINITA 1505», в перекладі «Башта Креслова єпископа Владислава цього укріплення засновника на [його] кошти закінчена 1505».

На першому ярусі вхідного порталу башти зберігся рельєфний кам'яний (вапняковий) знак, можливо, каменярський. Наявні чотири рельєфні лінії, перехрещені між собою у вигляді умовної зірки, утворюючи внутрішні кути 45°. Дві лінії мають невеличку основу. Знак знаходиться на правій стійці порталу головного входу до башти.

Інвентарна картка № 4

Фото декоративного оздоблення

**Назва, вид,
категорія обліку пам'ятки**
Башта Ляцька №9,
архітектура, національного
значення

Дата побудови
XV ст.

Охоронний номер
Охоронний №220073/10

Декоративне оздоблення

З напільного боку на південному фасаді башти влаштовано білокам'яну плиту у рамці високого профілю з єпископським гербом «Кораб» (корабель з баштою), що зображений на щиті. Над щитом – митра архієпископа і хрест. Ліворуч від щита – фігура Богородиці, що благословляє, праворуч – архієпископські шнури. Герб належав гнезненському архієпископу Яну Лаському (1510-1531). Рельєфність складових елементів малюнку плити втрачена. Профіль обрамлення плити значно пошкоджено.

Акцентом західного фасаду є білокам'яний різьблений портал входу в стилі раннього ренесансу. Карниз профільований, фриз містить інскрипцію: «VERVS AMICVS EST RARIOR FENICE» («Справжній друг є рідкіснішим за фенікса»). Бічні стійки профільовані розетами.

Інвентарна картка № 5

Фото декоративного оздоблення 	Назва, вид, категорія обліку пам'ятки <i>Башта Ковпак №11</i>, архітектура, національного значення
	Дата побудови XVI ст.
	Охоронний номер охоронний № 220073/12
	Декоративне оздоблення На південному фасаді башти вмурована прямокутна білокам'яна плита з рельєфним зображенням герба роду «Абданк»: щит з єпископською митрою та літера «W», кам'янецького єпископа Якуба Бучацького (1510–1518). Білокам'яні елементи мають вивірену поверхню, ушкодження та сколи. Рельєфність малюнку плити сильно пошкоджена.

Інвентарна картка № 6

Фото декоративного оздоблення 	Назва, вид, категорія обліку пам'ятки <i>Башта Папська № 12</i>, архітектура, національного значення
	Дата побудови XVI ст.
	Охоронний номер охоронний № 220073/13
	Декоративне оздоблення На східному фасаді в рівні між другим та третім ярусом знаходиться прямокутна білокам'яна плита з гербом старовинного італійського роду Делла Ровере, до якого належав Папа Юлій II (1503–1513). В центральній частині на рельєфному щиті зображене дерево (дуб) з перехрещеними гілками над якими розміщена папська тіара. Білокам'яні елементи і деталі мають вивірену поверхню, ушкодження та сколи.